

СТЕВАН ТОНТИЋ

КОЧИЋЕВА И СРПСКА ТРАУМА Уз стогодишњицу смрти Петра Кочића

*О божје мој велики и силни и недосишжни, дај ми језик,
дај ми крујне и золеме ријечи које душмани не разумију, да се
исилачем и изјадикујем над црним удесом свога Народа и Земље
своје. Поклони ми ријечи, Госиоде, крујне и замачне ко брда
хималајска, силне и моћне ко небески зророви, ошћире и језиве
ко свјејлице божје, и ширјанима неразумљиве ко што је не-
разумљива сфинга ешијайска роду човјечанском. Дај ми шје
ријечи и обдари ме, Госиоде мој, шцијем даром својијем вели-
кијем и милошћу својом неизмјерном, јер ће ми срце свенући,
јер ће ми се душа од шревелике шуге и жалосиши раззубаиши!*

Петар Кочић, „Молитва”

Петар Кочић запамћен је по својим приповијеткама и сатира-
ма као изузетно име српске књижевности прве деценије 20. вијека.
Био је и велики бунтовник, непоткупљив борац за слободу и пра-
ва народа под туђинском аустроугарском влашћу у Босни и Хер-
цеговини. Па иако вријеме његовог кратког живота и стварања
лежи већ далеко иза нас, Кочић је писац који је близак и данашњем
читаоцу. Близак онајприје по свом хумору и сатири на рачун не-
народне власти, по живописним јунацима (каткад правим чудаци-
ма) својих прича, али и по љепоти свог поетског језика. Близак је
и нама који пишемо и расправљамо о књижевности, и то из људских
и етичких колико и умјетничких разлога. Иако урођен у своју епо-
ху и чврсто везан за њу, Кочић није потонуо заједно с њом; он је за
нас и даље жив, чак и актуелан: нека питања, која су њега мучила,

оптерећују и нас. Да није тако, зар бисмо се данас окупили под заштитним знаком његовог имена, на „Кочићевом збору“? И то управо у данима када се навршава сто година од преране пишчеве смрти у београдској душевној болници, у граду под аустроугарском окупацијом.

Ми, Крајишници, писци из овог поднебља, поносимо се нашим чувеним земљаком, храбрим народним трибуном и књижевником, страдалником за слободу своје земље и народа. Доживљавамо га као некога ко нам је род рођени. Поштујемо га као знаменитог књижевног претка, у понечему и учитеља (учитеља усправног хода или грађанске куражи), посебно као родоначелника књижевности која је потпуно посвећена нашем заједничком завичају. Кочић је од Босне оног доба – посебно од свог Змијања и своје Крајине – начинио велику књижевну тему, с њим је она (што ће се наставити са Андрићем, Ћопићем и другим писцима) ушла на велика врата у српску књижевност. Ко још не зна за лукавог сељачког шерета Давида Штрпца који, очи у очи с њом, исмијава туђинску аустријску власт; ко не зна за Симеуна Ђака што одријешеним језиком кити и везе уз ракијски котао? За дјечака Лују и његовог бика Јаблана знамо од малих ногу. А људске типове попут ћудљивог, манијачки гњевног Мрачајског проте најбоље смо упознали у кризним и ратним временима, у којима се њихова opakост показивала без икакве моралне задршке.

По својој трепетној, лирски предиспонираној души и, у исти мах, своме жестоком бунтовништву, Кочић је класичан примјер крајишког карактера који творе, али и раздиру, супротстављени пориви и тежње. Као у његовој пјесми о јеликама и оморикама: „Јелике моје и оморике, и ја се више ничему не надам; и мој је живот као и ваш пун њежне, дубоке чежње; али – срце пишти, нико га не чује; сузе теку, нико их не види...” Могли бисмо рећи – крајишке крајности. С једне стране свагдашња дубока потреба за једноставним животом у миру и љубави, а с друге крик против туђинске власти која не одустаје од тлачења и понижавања народа. С једне стране ако не баш хришћанска погруженост пред космичким чудом постојања, онда свакако пјесничко саосјећање са свим што у Божјој башти пребива, а с друге активна борба против онога што није у складу с пишчевим схватањем правде и слободе, части и поштења. А главна линија те борбе усмјерена је против аустроугарске „укопације” Босне и Херцеговине. Тај режим прогањао је и затварао Кочића и он му није остајао дужан.

За ову прилику поново сам читао неке од најважнијих есејистичких тумачења књижевног дјела Петра Кочића и саме пишчеве личности. Била ми је потребна подршка у разумијевању траума-

тичног људског и књижевног случаја овог писца. Ријеч је, прије свих других, о познатим есејима Исидоре Секулић („Петар Кочић”, 1935) и Иве Андрића („Земља, људи и језик код Петра Кочића” – есеј настао на основу циклуса предавања на новосадском Филозофском факултету школске 1954/55. године). Андрић је дао најсвестранији и најтачнији портрет писца, уз слику епохе у којој је живио и стварао. Указао је на Кочићеве изразите врлине, али и на неке његове слабости. Кочић је, по Андрићу, носио „велику поетску способност, способност да види и осети, да каже и изрази.” Био је „први прави писац из Босне и Херцеговине”, мада му дјело почива на „уској платформи” ограниченој „босанским хоризонтом”, и мада се у њему „осећа извесна гусларска монокордност у тону и сиромаштво тема и варијација”. А есеј Исидоре Секулић осваја нас по присном односу и разумијевању Кочићева дјела и његова свијета. Исидора је осјетила најдубље трептаје Кочићеве душе, схватила заносе и посрнућа његових крајишких јунака. И Андрић и Исидора истакли су љепоту и чистоту његова језика.

Андрић пише да је Кочић *ишћање језика*, које је раније пред турским властима постављао Пелагић, „поставио са оштрином коју је данас већ теже разумети, али која је била оправдана и неопходна. (...) Окупаторска управа донела је, пре свега, немачки језик у све веће установе и важније гране живота. А онде где је народу остављен његов језик, код нижих власти, у школама итд., ту је претила друга опасност, опасност да се тај језик исквари и потвори, изнутра подрије и разводни до те мере да се сведе на неки убоги и нижи род говора за међусобно разумевање нижих између себе и, колико је неопходно, нижих са вишима, на говор без корена, духа и сока, без лепоте и стила, без везе са традицијом и живим изворима широког народног језика, а са унапред подвезаним и ограниченим могућностима културног развитка.

Тај говор, коме је перфидна и борнирана Калајева управа хтела да наметне звучан назив ’босанског језика’, требало је, у ствари, да одвоји народе Босне и Херцеговине од већих хрватских и српских културних центара, од Београда и Загреба.” Истичући да је Петар Кочић то осјетио „с дивним и непогрешним истинком”, Андрић закључује како је Кочић исто тако осјетио „да није филологија у питању, да је та ствар језика само део општег притиска и општег систематског свођења једног народа на нижи степен егзистенције, подесан за доминацију и експлоатацију. (...) За Петра Кочића је језик потпуно једно са људима и земљом, свет и неповредив као и они. Понекад човеку изгледа као да је и само Кочићево дело, цело целцато, лежало негде у дубинама тога језика, а он га је ископао као кип, и изнео на светлост дана и пред поглед света.”

Андрић на крају свог есеја наводи ријечи које је Кочић у босанско-херцеговачком Сабору довикнуо представницима окупационе силе: „Узето нам је све, на свим линијама народног живота порабоћени смо, али не дамо вам нашег језика. То је наша нада и утјеха.”

У чланку „Српски језик” Кочић је за ондашњи јавни језик у БиХ, који су, по њему, створили странци и Срби и Хрвати из Хрватске, рекао да је то „одурна српско-хрватска наказа, тешка и усиљена, много пута потпуно неразумљива, без гипкости, еластичности и звучности, тих битних особина нашег крепког језика. То је језик као наш, а није наш. Наше су ријечи, али језик није наш.”

Страст с којом Кочић брани свој српски језик од кварења, од „порабоћавања”, указује на неку врсту његове културолошке трауме. Траума означава психичку рану, рањеност, озљеђеност душе и духа. А та траума од језика и због језика – који је „свет и неповредив” – само је једно од лица комплексне социјално-политичке трауме коју је у њему произвео омражени окупациони режим. Позната је Кочићева јадиковка о вјечитом ропству: „У ропству се родих, у ропству живјех, и у ропству, вајме, умријех.” Треба ли се онда чудити Кочићевој душевној болести с којом ће заиста и умријети, и то с тек навршених 39 година? Ропство о којем Кочић говори протеже се и на претходну туђинску власт у Босни: Кочић је рођен 29. јуна 1877, а Аустријанци заузимају Босну и Херцеговину, презевши је од Османлија, годину дана касније. А траума ропства под туђином није дакако само Кочићева, нити је ограничена на извјестан број осјетљивих појединаца. Може се рећи да је то *вјековна колективна траума српског народа, настала збушњом слободе и државе Њослије Косовског боја*. „Наша је права на Косову закопана”, ријечи су које је Љуба Ненадовић чуо од обичних жена у Црној Гори. Та траума дошла је до израза у неким од најзначајнијих дјела српске књижевности. Поменимо прије свега нашу народну поезију, затим Његошев *Горски вијенац*, *Сеобе* Милоша Црњанског, Андрићеву *На Дрини ћуприју*.

Питајући се „шта представља Кочић расним бићем својим?”, Исидора Секулић одговара: „Представља традицију, српско име, косовски завет у смислу закопане народне праве и продужене трагедије.” Косовско наслеђе ношено је кроз историју и „даље кроз разне савремене догађаје, али увек са везаношћу за нешто што је древно косовски елеменат у нашим природама и опредељењу.” Исидора потом наставља: „А туга над Босном и над босанским тежаком, зар није исто то, део оног што је започело на Косову у смислу материјалном и духовном, део турског владања. И аустријско владање је Косово, јер се Аустрија надовезивала на Турску...” О Кочићевим јунацима вели да „заборављају личне животе, живе

наднесени над опште народним страдањем и чемером”, да су то људи „ћутања и неповерења, наглине; људи ракије и њених испарења која увеличавају стварност”, „људи узбуђених машта и ’силине и пасјалука’. (...) Кроз писање Кочићево сви смо познали те чуде патриоте босанске”, какви су за Исидору били и припадници Младе Босне, људи великог самопрегора и личне жртве.

Овдје морам истаћи огромну емпатију Исидоре Секулић према Босни, говору њених људи и језику њених писаца. О томе најбоље свједоче, поред есеја о Кочићу, њена два краћа, помало пригодна есејистичка записа из 1941. године. У оном под насловом „Једна реч босанским књижевницима, гостима Београда”, она ће, пошто пренесе неке утиске са путовања по Босни, рећи и ово: „Проблематика Босне, са сиротињом и примитивношћу, са четири од пет светских вера, са ирационалним елементом у духу – бескрајна је. Зато је и босанска књижевност пуна резултата. (...) Босанска књижевност и босански језик, то је једна огромна ливада која се гуши од раста, цвета и мириса.” Да то нису били тек куртоазни изрази добродошлице, увјерићемо се читајући есеј „Босански језик, говор, стил”, на који се бошњачки језикословци радо позивају. А како и не би. И у том тексту Секулићева даје ријетко виђене похвале језику и говору земље Босне. Ово што ћу сад навести почиње величајном реченицом, изливом чисто пјесничког надахнућа: „Сви Босанци собом ложе ону тамну ватру која у њихову језику и стилу никад не догорева. Четири босанске вере гледају се као иза пушкарница, свака вера се прилагођује скривеним идеалима, али сва мука духа и тела Босне цеди своју вредност у један једини језички израз. Језик и стил Босне, то је једна колективна уметност чисте гениалности, од ранга народних умотворина, али која није само чудо прошлости, него и чудо садашњости.”

Израз „босански језик” Аустрија је, и према Исидори Секулић, употребљавала руководећи се „политичким потребама”. По њој то ипак не значи да тај израз нема одређеног смисла и оправдања. Можда га је, каже она, „спонтано избацио човек леђима окренут свакој политици”, човјек који „кроз језик осећа мотиве покрајине и људи, друштвеног живота и осуђења.” У сваком случају, Исидора ријеч *језик* употребљава често паралелно и наизмјенично с ријечју *говор*, па је очито да она појмом „босански језик” не даје лингвистички, научно заснован назив језика, већ тиме слободно („спонтано”) именује говор и начин изражавања карактеристичан за средишњу југословенску покрајину. Уосталом, она у истом есеју каже: „док је други свет умео читати и писати, Босна је умела говорити.” Тај ју је говор очито фасцинирао. (Поднаслов њеног есеја

„Српски народни језик” гласи: „Боље рећи говор”. А поучно истацање *џовора* у односу на *језик* Исидора је открила у *Ујанишјадама*.)

Тако је, године 1941, мислила и писала Исидора Секулић, највећа српска књижевница 20. вијека. Мало се ко није дивио њеном уму, њеним духовним видицима и знањима. Данас су, чини се, многи српски писци и лингвисти удаљени од њеног начина размишљања. А о некој емпатији према Босни (посебно као држави, која је до независности дошла против воље српског народа) тешко је говорити. Босна је данас код многих Срба, можда понајвише неких из саме Босне, на лошем гласу. Њена тужна слава препушта се Бошњацима, који се свим силама и боре за њу. Свој језик, на примјер, они не желе да (како би се очекивало) зову „бошњачким”, већ искључиво „босанским”, према облику који се јављао у старијим временима, у чему говорници српског и хрватског језика осјећају недвосмислену претензију на наметање имена заједничког језика и, потенцијално, на језичку власт у цијелој Босни и Херцеговини. Бошњаци као да не виде да ће се тиме Срби и Хрвати још више удаљити од свега што се представља и промовише као „босанско”, а постаје само бошњачко-муслиманско. (Узгред: занимљиво је да Република Српска, чији устав, уз језик српског и хрватског, познаје и „језик бошњачког народа”, није једини простор у БиХ у којем се назив „босански језик” не признаје. Иван Ловреновић пише да се и у уставима свих кантона с хрватском већином тај језик назива – „бошњачким”. Само што Бошњаци због тога не протестују, као што то чине у Републици Српској, можда зато „што у тим кантонима бошњачке дјеце и нема.”)

Али да се вратимо на Кочићеву трауму. Ту ће нам посебно помоћи подужи запис Милана Јовановића Стојимировића о Кочићу у београдској Душевној болници на Губеревцу („Последњи дани Петра Кочића”). Та установа некад се лијепо звала Дом за с ума сишавше, у њој је као љекар радио и Лаза Лазаревић, чије ће име касније понијети. Изузетно вриједно свједочење младог Стојимировића о болесном писцу објављено је 1922. у *Српском књижевном гласнику*.

Стојимировић је 1915, као шеснаестогодишњак, захваљујући свом ујаку, управнику болнице, ступио као писар у ту здравствену установу. Ту се склонио бјежећи од аустријске интернације. Кочић је, недуго последије губитка сина Слободана, дошао у болницу у јануару 1914, да у њој остане све до смрти 27. августа 1916. године. Боловао је од церебралне парализе. Стојимировић се веома зближио с Кочићем, постао му најближи саговорник и помоћник у свакодневним болесничким мукама. Запис о Кочићу оставио је „гоњен дужношћу према лепој души” коју је, каже, волио. Пише да је Кочић

за себе до краја вјеровоа да је „паметан”. Није губио изглед мислећег човјека. Чак је и писао, али се ипак показало да за стварање књижевног дјела није више био способан. Кочић је у сусретима са Стојимировићем, као и с другим особама, показивао отменост духа, иако је духом био ослабио, понашајући се понекад као дијете.

У Стојимиревићевом свједочењу мене је, међутим, посебно дирнуло оно мјесто гдје аутор наводи како се у љето 1916, кад је већ очигледно копнио, у Кочићу „опет пробудио стари националист. Једном ми изрече ове стихове, које никад пре тога нисам чуо и које ми рече да је запамтио из младости, у гимназији.” Ево тих заиста необичних стихова:

*Горе над нама српско је небо,
На њему српски седи Боџ,
Око њеџ' Срби анђели лебде:
Дворе Србина Госиода своџ!*

Стојимировић уз ту пјесмицу каже: „Како је био дирљив овај шовинизам! Он му се подавао меланхолично, и декламовао је елегичним тоном. Затим ми рече једном у шали да је Јазавца написао пушећи најгоре 'Шпорт' цигарете, чију љутину није осетио у ентузијазму надахнутог стварања. Бивао је опет каткад онако детињаст и весео, да поново потоне у заборавност и ћутање.”

Стихови о Господу који је Србин и Србина анђелима, на српском небу – шта је то ако није најдубљи, мада инфантилан израз једне трауме која није само Кочићева. Јер није Кочић аутор тих стихова – он их је чуо и упамтио у младости. То значи да је ријеч о некој врсти стихованог предања, врсти народног стихотворства. Личи на успаванку, на бајалицу против злих сила. Предање је, изгледа, дошло у памет и вођи Срба у Босанском рату из деведесетих, када је наводно изјавио: „Бог је Србин и он ће нас чувати.” То понајвише личи на дјечју пријетњу добачену супарничкој дјечјој групи. А о томе како нас је тај и такав ратни Бог чувао – ако већ није морао да чува друге од нас – постоје различита па и опречна мишљења. Као и увијек код Србаља.

Да се Бог прогласи Србином, за то је била потребна ситуација потпуног, па и религиозног очајања, егзистенцијални и историјски шкрипац у којем је немоћни и изгубљени народ призивао спасење са небеског трона. А на том трону ваљало је да, вољом инфантилне регресије, сједи Бог који је Србин – ко би нас други иначе разумио? Ко би нам се смилвао и спасао нас од пропасти у непријатељском окружењу?

Бог постаје талац угроженог национа који се, парадоксално, промеће на његово мјесто.

Хришћански теолози одбацују сваку етнизацију и национализацију Бога, па и сама црква, иако не реагује увијек на такве појаве. У Библији о правој вјери у Бога стоји: „Нема ту Јеврејина ни Грка, нема роба ни господара, нема мушкога рода ни женскиња; јер сте ви сви једно у Христу Исусу” (Галатима, 3, 28).

Позната је и хрватско-католичка мантра „Бог и Хрвати!”, коју је у 19. вијеку сковао „Отац домовине” Анте Старчевић. Владимир Дворниковић у *Карактѐрологији Јужословена* каже: „Вуковом фолклорном и филолошком ’Срби сви и свуда’, Старчевић поставља насупрот политичку и националистичку крилатицу ’Бог и Хрвати!’, и нико више на целом Словенском Југу!” Може се претпоставити да ту крилатицу национално-фамилијарног дружења с Богом не упражњавају образованији и либералнији слојеви народа, већ они који своју љубав и оданост према хрватству не раздвајају од вјере у Спаситеља. Циник би рекао како се Бог не раздваја од својих драгих Хрвата.

Нијемци за добар, безбрижан живот у изобиљу имају израз „живјети као Бог у Француској” (wie Gott in Frankreich leben). Тај „Бог у Француској” није нити мора бити Француз. Не знам да ли се некад и негде у њемачком језику чуло да је Бог заправо Нијемац, али се добро зна да су милиони залуђених повјеровали у Хитлера као у живог њемачког Бога и како се све то завршило.

Стојимировић свједочи како је болесни Кочић постајао и дјетињаст. Стога му се може опростити и овај час инфантилне регресије, с призивом дјетињастих стихова о посрбљеном небу, Богу и анђелима. Том пјесмицом Петар је, вјерујем, покушао да помилује своју болну српску душу, која је већ пловила на ону страну. А можда је – ко зна – писац с великим даром хумористе и сатиричара, хтио тим стиховима и да се опомене, сам себи благо се подсмјехне због своје негдашње наивности и лаковјерности. Због наглашеног националног и вјерског идеализма с којим је доспио у кућу за с ума сишавше.

Српски Бог, поетизација или дивинизација Срба као „небеског народа” и слична чудеса, несумњиво су и последица српске историјске трауме која се у народу запатила давним косовским поразом. (А која траума наведе Унамуна да каже како Шпанија постоји на небу?) То је покушај да се окрутни Бог Историје умилостави, припитоми, придобије за нас, учини „нашим”. Та траума зна попримити и фарсичан израз, што се, на примјер, види већ из наслова пјесме извјесног Геце (из године 1996) која се зове „Бог је родом из Србије”.

Знао је Бог гдје треба да се роди!, рекао би исти циник. И подсјетио да је народна поезија Бога називала и „старим крвником.” А тај Геца, као ни остали вјерници посрбљеног Бога, немају одговор на питање како то да Божји завичај на земљи и Божје Србе задесе толике несреће и праве националне катастрофе у досадашњој историји. Зашто су као Божји народ толико страдали у борбама са страним непријатељским силама и у међусобним, грађанским ратовима? Како то да Бог свој народ изложи страшном усташком геноциду у Независној Држави Хрватској? Како то да од побједника у два свјетска рата постане свјетски парија крајем тог истог 20. вијека?

Познато је да је Холокауст уздрмао многе Јевреје у њиховој вјери у Бога. Какав је то чудовишни Бог који је допустио неизмјерно велик, апсолутно нечовјечан, апсолутно незамислив злочин њемачких и других нациста над својим „изабраним народом”?!^{*}

А у народу чија је душа рањена и понижена дуготрајним ропством и неслободом његују се и осветнички, па и самоубилачки пориви. Из те колективне трауме српског народа рођен је 27. март 1941. у Београду, са паролама „Боље рат него пакт!”, „Боље роб него гроб!”. Био је то глас инађења и пркоса пријетећој њемачкој сили, глас рањеног националног поноса.

Припадници народа чија је душа тешко озлијеђена, над којим су извршени велики злочини, знају да на злочин узврате властитим злочином. Било је и код Срба таквих, посрнулих особа, сљедбеника злих господара, који су својим злодјелима над другима срамотили своје име, народ и културу. Зли осветници никад не доприносе лијечењу националних траума, они им само продужавају вијек трајања. И није ријеч само о осветницима, него и починиоцима којима није потребан ни повод ни разлог за непочинство.

Ма колико да је мрзио туђинску власт и грмио против ње, сигуран сам да Петар Кочић данас – у доба свакодневних терористичких напада на масе недужних људи дилем планете – не би никако подржао такве облике помахниталог убилаштва. Не би у томе видио часну борбу за слободу народа, већ апсурдну борбу против светиње људског живота.*

---

* Ријеч на округлом столу о Петру Кочићу, у Бањој Луци, 22. августа 2016. године.